

УДК 329.11(477)«19»

До питання про потенціал українського консерватизму в суспільному русі Наддніпрянщини початку ХХ ст.

Наумов С. О.

У статті розглядаються можливості для становлення українського політичного консерватизму, які існували на початку ХХ ст. у суспільному русі Наддніпрянщини, та обставини, які сприяли чи перешкождали їх реалізації. Відзначається, зокрема, несприятливий вплив суспільно-політичної ситуації в Російській імперії та народницько-соціалістичної орієнтації українського руху.

Ключові слова: консерватизм, український рух, націєтворення, еліти.

Наумов С. А. К вопросу о потенциале украинского консерватизма в общественном движении Надднепрянщины начала ХХ в. В статье рассматриваются возможности для становления украинского политического консерватизма, существовавшие в начале ХХ в. в общественном движении Надднепрянщины, и обстоятельства, способствовавшие или препятствовавшие их реализации. Отмечается, в частности, неблагоприятное влияние общественно-политической ситуации в Российской империи и народническо-социалистической ориентации украинского движения.

Ключевые слова: консерватизм, украинское движение, нациестроительство, элиты.

Naumov S. O. The Problem of Ukrainian Conservatism's Potential in the Social Movement of Naddnipryanshina (early XXth century). This article explores the possibilities for the establishment of Ukrainian political conservatism that existed at the beginning of the 20th century in the social movement of Naddnipryanshina, and the circumstances contributing to or impeding their implementation. In particular, the adverse impact of the socio-political situation in the

Russian Empire and people's democratic and socialist orientation of the Ukrainian movement is marked.

Key words: conservatism, Ukrainian movement, nation building, elites.

Теоретики консерватизму справедливо вказують на труднощі, пов'язані з виробленням релевантної дефініції та типологізації (як ідеології, світогляду чи культурної традиції) цього визначного феномену у світі ідей та суспільних практик [див.: 8]. Окремим випадком проблем такого роду є складнощі з розрізненням певних течій консерватизму й націоналізму та існуванням націонал-консерватизму. Український різновид консерватизму періоду його становлення ще й погано піддається виявленню, ідентифікації та опису.

Традиційно і слушно вважається, що ідейно-організаційна структура українського руху в Російській імперії була неповною через відсутність консервативної течії [5, с. 69; 12, с. 126; та ін.]. Це здебільшого пов'язується з неповною соціальною структурою української нації, несформованістю національної еліти, найбільш сприйнятливої до консервативних ідей. Вважається, що територіальні еліти Наддніпрянщини – економічні, політичні, культурні, значна частина яких була українською («малоросійською») за походженням і навіть (істотно меншою мірою) за мовою та культурною традицією (виховання, спілкування, побут, світогляд тощо), були глибоко інтегровані до імперської системи і щонайбільше поєднували домінуючу імперську лояльність з маргінальними елементами локальної етнокультурної прихильності. Щоправда, останнім часом немало зроблено для подолання апріорних стереотипних уявлень про етнічний склад, світогляд, ціннісні орієнтації, суспільну поведінку цих еліт [див.: 20, с. 7-12]. Так, «результатом проведених досліджень стала поступова відмова від образу «забитого», «темного», геть зрусифікованого панотця-формаліста, котру заступила констатація українофільської спрямованості культурницької діяльності частини православного кліру українських епархій протягом означеного періоду» [20, с. 15]. Та

в будь-якому разі участь у «сепаратистському» (як він трактувався російською владою на початку ХХ ст.) українському русі була для них не просто не актуальною, а неможливою.

Іншою причиною непопулярності консервативних ідей у середовищі «свідомого українства» можна вважати дискриміноване й принизливе, з його точки зору, становище української нації в Російській імперії, що робило нонсенсом орієнтацію на утримання, консервацію існуючих умов, збереження якихось елементів імперських порядків, «зовнішніх» щодо нації цінностей.

Але при цьому далеко не завжди враховується, що обидва ці чинники (умовно кажучи, соціальний і політичний) не залишалися незмінними, статичними. Їхня мінливість стимулює пошук можливих відхилень (флуктуації) від основної лінії розвитку, виявлення обставин і чинників другого порядку, які їх зумовлювали, а також наслідків таких відхилень. Це завдання виходить за межі нашої статті, до того ж для його вирішення необхідні ґрунтовні емпіричні дослідження. Тому цьому обмежимося визнанням того, що, на думку автора, на початку ХХ ст. у Російській імперії, по-перше, такі обставини й чинники мали місце, а по-друге, в суспільстві, в тому числі серед його політично активної частини, існував кадровий потенціал для українського консерватизму – його поки що не актуалізована соціальна основа.

В українському русі такі діячі і групи були присутні в несоціалістичній (попри всю популістську риторичку цих політичних сил) частині його спектру – в середовищі лібералів/націонал-демократів (Загальна організація, УДП-УДРП, ТУП) та націонал-радикальної УНП. Згадані еліти, зокрема, були достатньо широко представлені в УДП-УДРП: в її керівництві, за дослідженням С. Іваницької, «приблизно в рівній мірі були наявні журналісти, юристи, діячі земського та міського самоврядування, землевласники» [7, с. 77]. Відомі спроби зробити з М. Міхновського ідеолога українського націонал-консерватизму [див., напр.: 1, с. 42; 13, с. 71]. Це стосується й людей із подвійною культурною ідентичністю та політично лояльних – тих, кого можна віднести (за лексикою того часу) до «українофілів», котрі обмежувалися

виключно культурницькою роботою й заперечували політичну діяльність, а також «малоросів», небайдужих до культури й минулого своєї Батьківщини, але далеких від проблем її сьогодення, інактивних у громадських справах. У російському політичному таборі «живильним ґрунтом» для українського консерватизму могли стати представники центристських і правоцентристських партій і організацій – кадетів, октябристів тощо, а також навіть монархістів (як виняток). Таку можливість у загальних рисах відзначав ще І. Лисяк-Рудницький, вказавши, що «під тиском реакційної політики російського уряду, з одного боку, й під натиском українського соціального радикалізму, з другого – українські консервативні діячі знаходили своє політичне оформлення на базі російського реакційного консерватизму й ставали імперськими російськими діячами, зрештою часто не втрачаючи почуття свого етнічного походження та українського територіального патріотизму...» [12, с. 126].

Властиві їм риси: небажання йти на відкрите протистояння з існуючим ладом або й прихильність до нього, прагнення зупинити революційну стихію, наявність проукраїнських настроїв і симпатій, належність до економічного і/або політично панівного класу (буржуазія, дворянство) – за певних умов могли б перетворити цих людей на переконаних прибічників стабільного розвитку України як національної одиниці в імперській системі чи поза нею. Каталізатором мали стати насамперед помітні зрушення в становищі нації, які б засвідчили не лише її існування, а й силу, гідність та життєздатність; забезпечили хоча б мінімальні засоби її існування; зробили б належність до неї привабливою і престижною. З іншого боку, важливу роль мав відіграти суб'єктивний, свідомісний чинник: формування національної ідентичності, усвідомлення взаємопов'язаності власної долі з долею нації.

Прийнятність нашої побудови частково підтверджують події Першої російської революції та міжреволюційного (1907 – початок 1917 рр.) періоду. Вперше за імперської доби обидва зазначені чинники так чи інакше «запрацювали», а суспільство відчуло на собі їхній вплив: українці відкрито й голосно заявили про себе (наприклад, у думських кампаніях, через легальну пресу); їхню

мовно-культурну індивідуальність і гідність було підтверджено на найвищому фаховому рівні (Академією наук і університетами) і власними друкованими виданнями; відкрились раніше не бачені можливості для проявів національного життя; українська пропаганда стала повсякденним явищем, поширившись на майже неприступні до того території та соціальні верстви.

Результатом цього стали часткові зміни в структурі, складі учасників та ідеології українського руху. Отримані, хоч і вурізаному вигляді, політичні свободи та можливості для національно-культурного розвитку сформували в частини націонал-демократів переконання, що революційна, наступальна фаза політичного розвитку завершена і завданням часу є збереження та закріплення досягнутого. Навіть далека від політичної лояльності редакція полтавського «Рідного краю» на початку 1907 р. оптимістично стверджувала, що «Росія перейшла до конституційного ладу» [21, 1907, 7 січ., с. 3]. Активна спроба легалізації УДРП (таке завдання, зокрема, було поставлене на партійному з'їзді у квітні 1906 р. [21, 1906, 28 квіт., с. 3]) і менш помітна – частини УНП [23, с. 21], вказують на відносно примирення з існуючим режимом, перехід від боротьби проти нього до роботи щодо його вдосконалення. Інакше кажучи, в реформованій політичній системі частина українських діячів стала вбачати певні символічні цінності, боротися за збереження яких відтепер мало сенс.

Можна стверджувати, що помітну частину учасників і «симпатиків» українського руху, причому якраз несоціалістичного сегменту, перестала влаштовувати його тогочасна ідейно-організаційна структура. Прихильники згорання політичної активності й наступальності в УДП-УДРП врозріз із офіційним партійним курсом та позицією більшості проводили свою лінію в життя «явочним порядком» або й узагалі полишали партію. На цьому ґрунті, наприклад, у Чернігівській громаді стався єдиний у її історії розкол. Поміркована меншість у складі А. Верзилова, Г. Андрієвської-Кейданської, А. Шелухина та ще кількох осіб, отримавши належну частку коштів і літератури, утворила окрему громаду, яка, щоправда, виявилася недовговічною [3, с. 468]. Більш масштабним, але так само недовговічним явищем стала спроба створення Української народно-демократичної партії

вихідцями з УДП, УРП і УНП, швидше за все, у червні 1905 р. [18, с. 634; 24, с. 21], за іншими даними, на межі 1905-1906 рр. [2, с. 11; 23, с. 51].

Частина «українофілів» в умовах революційного піднесення стала політично активною і, за відсутності кращого, втягувалася в орбіту існуючих партій, навіть не будучи готовою сприйняти їхню ідеологію в повному обсязі. Показовим у цьому плані є Харків, де наприкінці 1905 р. безпартійна до того українська інтелігенція створила комітет УДП [16, с. 143-144], а згодом існували «курени», що поєднували позапартійних інтелігентів із УНП [4, с. 11].

Так звані «малороси», представлені в земських, агрономічних, освітніх та інших установах, нерідко забезпечували підтримку цими установами вимог, ініційованих українськими партіями. Яскравим прикладом може слугувати одностороннє рішення Ради Харківського університету 5 квітня 1905 р. з приводу урядових обмежень української («малоросійської») мови, в якому наголошувалось, що Рада «вважає своїм моральним обов'язком категорично висловитись про безумовну, історично цілком уже доведену, їх шкоду як для всієї Росії, для її інтелігенції, так і особливо для Малоросії в усіх формах її морального життя» [6, № 3, с. 4]. Позитивні рішення щодо українського мовного питання неодноразово ухвалювали губернські й повітові з'їзди вчителів, земства тощо [21, 1906, 20 січ., с. 14; 18 бер., с. 5; та ін.].

Прихильне ставлення до українських вимог, причому не тільки щодо національно-культурних прав, а й політичної автономії, виявила (всупереч офіційній лінії партії) низка кадетських організацій України [див., напр.: 21, 1906, 9 квіт., с. 12; 15 квіт., с. 13; 27, с. 144, 148]. Їхня підтримка мала винятково важливе значення для проходження національно свідомих депутатів до Державної Думи; зрештою, кістяк Української громади в I Думі, включно з її лідером І. Шрагом, складали члени Партії народної свободи. Є дані про еволюцію в бік українства й окремих октябристів. Так, на одному з засідань Полтавського відділу «Союзу 17 жовтня» виступив М. Ганько як «представник правої фракції українців» і поставив питання про необхідність зрівняння в правах української мови з російською. Показово,

що правомірність цього визнали й лідери організації Коваржик, Мезенцев, голова губернського земства Ф. Лизогуб – майбутній голова уряду Української Держави [21, 1906, 26 лист.].

Щодо російських правих свідчення такого роду найбільш невиразні. Але й вони дають підстави припускати, що в середовищі монархістів були діячі, котрі при всій своїй непримиренності до «мазепинства» (політичної складової українського руху), зберігали симпатії до культурних проявів українського («малоросійського») життя й за певних умов були готові їх підтримати, що в перспективі могло зробити їх хоча б ситуативними союзниками. Для прикладу, це було властиво навіть таким визначним діячам чорносотенного руху, як харків'яни А. Вязігін та Т. Буткевич. Перший зізнавався, що з захопленням читав твори І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, народні думи тощо [15, № 1-2, с. 76]. Іншому пізніше, в 1918 р., довелося виступати в ролі «українізатора» на посаді викладача предметів українознавчого циклу в харківській гімназії для дорослих [29, 24 верес.]. До речі, тоді ж повідомлялось, що основу Харківського відділення Української народної громади (політичної опори П. Скоропадського) склали якраз колишні члени Союзу російського народу [29, 1 жовт.]. Очевидно, був правий І. Лисяк-Рудницький, розрізняючи суто російський і «русифікований консерватизм», під яким він мав на увазі чорносотенців українського походження [12, с. 127].

Щоб зберегти таких людей для української справи, необхідно було докласти значних зусиль для їх дерусифікації, прищеплення української ідентичності й залучення до активної діяльності. Дещо в цьому напрямку робилося, принаймні, українськими правими: М. Міхновський займався «пропагандою самостійницьких ідей серед кіл, які нею зовсім не були захоплені...» – землевласників і підприємців [28, с. 14-15]; про увагу УНП до «творення української буржуазії» писав Б. Мартос [25, оп. 1, спр. 1, арк. 247 зв.], відповідні заклики містив харківський «Сніп» [22, 7 жовт., с. 2]. Проте ці заходи були, вочевидь, недостатніми ні за охопленням, ні за обсягом роботи. Ліві в цьому середовищі майже не працювали, а решта ставилася до нього інертно або й підозріло.

Для ілюстрації можна навести витяг з відомої в ті роки книжки діяча ТУП В. Приходька з красномовною назвою «Непевні елементи в українстві»: «Ми маємо в українському житті великий полк нового елементу. Цей елемент ще не зовсім закінчений і уявляє з себе сировий, необроблений матеріал. В який бік він рушить, як закінчить своє існування – чи увійде свідомою активною силою в українське життя, чи дасть нам нові партії «землячків» панів-українців, чи навіть ворогів – зараз не можна сказати. Ми тільки констатуємо, що питання, котрі хвилюють свідомих українців, – їм чужі, українська чиста мова, українська преса не зробились їх органічною потребою; ввійшовши в життя, вони не розбудять царства національної летаргії, вони не розпалють вогню українського національного життя й увесь свій вік будуть чужими на своїй землі. Розглядаючи цей полк нового елементу, жалкувать і дивуватись теж нічого: українська нація тепер – в процесі відродження і нові елементи то не що інше, як натуральні одкиди, неминучі при всякому процесі» [19, с. 27-28].

Тут присутнє не лише зверхне ставлення «старої гвардії» до поповнення, а й нерозуміння потреби залучення до націєтворення всіх соціальних верств, заперечення національної консолідації. Як уїдливо зазначав В. Липинський, «членом «української нації» міг бути тільки той, хто поступову й демократичну програму української інтелігенції визнавав і мандат на представництво народних інтересів в її руки складав. «Лівіші кадетів і правіші більшовиків» – ось були ті рамки, в яких могла існувати «українська нація». Все, що було поза ними, – це були не українці, це були в найкращім разі тільки «культурники», «українофіли» або смішні оригінали-самостійники, а то просто «малороси», «поляки», і взагалі всі разом люди з національного боку непевні...» [9, с. 45].

На нашу думку, вже на початку ХХ ст. ідейно-організаційна структура українського руху не відповідала повною мірою спектру політичних ідей і настроїв у суспільстві. Окремі групи українських діячів виявилися на становищі маргіналів, а частина потенційних учасників залишалась незадіяною. Задекларована українськими партіями прихильність до народницько-соціалістичної ідеології з обов'язковою опорою на трудящі маси і боротьбою проти їхніх класових ворогів означала засадниче

відторгнення заможних верств. Можливість для формування політичної течії консервативного напрямку (хоча б у початковій стадії) існувала, але не була здійснена через відсутність об'єктивних і суб'єктивних умов, про які йшлося вище.

Здавалося б, остаточно унеможливити її реалізацію мали політична реакція і суспільна депресія міжреволюційного періоду, тотальна підозра влади і значної частини суспільства щодо будь-яких проявів українського руху, який розглядався виключно крізь призму «мазепинства» й «сепаратизму». Проте насправді події розгортались за більш складним і водночас більш оптимістичним для українців сценарієм. Переддень і роки Першої світової війни в розвитку українського політичного руху були відзначені явищем, масштаби, зміст і наслідки якого історики, схоже, ще не до кінця усвідомлюють. Коротко кажучи, активним і найбільш численним елементом національної конспірації стало нове покоління – студентсько-учнівська молодь, погляди якої не вписувалися в існуючі партійні доктрини, відрізнялися радикалізмом, ревізіонізмом, своєрідністю і строкатістю. В такому середовищі варто було очікувати появи нових, альтернативних політичних ідей – і, можливо, в такій же мірі марно було б сподіватися на їх глибину і ґрунтовність.

З цієї точки зору показовим, а для нашої теми важливим є приклад харківського гуртка, відомого як «Українське національне коло», або «Коло незалежних» (1915–1916 рр.). Друга назва виразно вказує на прагнення гуртківців виокремитися з основної течії українського руху, запропонувати альтернативний курс. Ідея «Кола» належала А. Ковалівському (в майбутньому – відомому сходознавцю, професору Харківського університету), незадоволеному очевидним тяжінням до соціалізму Юнацької спілки Лівобережної України, до керівництва якої він належав. Про це свідчить і проект програми гуртка [26, оп. 4, спр. 20, арк. 68-69]. В ньому було піддано різкій, навіть образливій критиці ідеологію і практику українських організацій, головними вадами яких було названо орієнтацію на соціальні низи, захоплення соціалістичними ідеями, відсталість від європейської культури: «Відсталість, інертність, слинявість і хамство се основні прикмети «укр. соціалізму»». Патетично проголошувався

розрив з соціалістично-народницькою традицією: «Отже з сією хлопоманською частиною укр. молоді ми вважаємо себе роз'єднаними та й поставляємо наші ідеали попереду їхніх, як і самих себе вище за слянявий «демократизм»». Альтернатива вбачалася в «принципах націоналізму й шляхотності», «націонал-аристократизмі». Їх конкретизація в документі відсутня, проте очевидне прагнення авторів розширити соціальні й ідеологічні рамки українського руху, переорієнтувати його на «культурні» верстви, надати елітарності.

Було б спрощенням зараховувати програму «Кола» до консервативної ідеології, хоча б з огляду на особу його автора: очікувати від випускника гімназії цілковитої прихильності до консервативних ідей, а тим більше їх цілісного викладу було б марно. Та підстави стверджувати про наближення настроїв, поглядів А. Ковалівського та його однодумців до консерватизму, на нашу думку, є. Адже сам термін «консерватизм» уперше був застосований для позначення ідеології аристократичних верств, це явище генетично пов'язане з опозицією егалітарності, популізму, радикалізму [14, с. 132].

Не можна не помітити, що ідеї програми перегукуються з юнацьким намаганням В. Липинського (коли той був приблизно в такому ж віці, що й А. Ковалівський, теж закінчував гімназію та був учасником української учнівської громади) протистояти «ідейним соблазнам» соціалізму й радикалізму [17, с. 115], а також із ключовими компонентами його політичної ідеології: принциповою критикою демократії та визнанням винятково важливої ролі національної аристократії [див.: 10; 11].

Близькою до основ консерватизму можна вважати своєрідну спробу використання історичної традиції у справі творення національної еліти в регіональному розрізі, що мала місце теж у Харкові. За повідомленням жандармських агентів, датованим січнем 1917 р., О. Синявський і Х. Алчевська мали намір заснувати «просвітницько-політичну організацію в Слобідській Україні, котра знов поставила б цю частину України на перше місце в Україні й повела б за собою весь український народ до кращого майбутнього» [26, оп. 1, спр. 4521, арк. 17 зв.]. Організацію під назвою «Слобідсько-Українське товариство» передбачалося

створити з нащадків слобідського козацтва незалежно від їхньої партійної належності та мови спілкування на території Харківської, Курської та Воронезької губерній.

Спроби створення організацій з елементами консервативної ідеології, «організаційних ембріонів» українського політичного консерватизму є показовими з точки зору еволюції українського руху в цьому напрямку. Та не менш показово, що задум обох об'єднань не вдалося втілити в життя, а це не може не свідчити про вкрай обмежену чисельність прихильників такого роду ідей. На нашу думку, доречно говорити й про специфіку генези (і відповідно – початкового змісту) українського консерватизму як політичної ідеології: він зароджувався не стільки у відношенні з існуючою суспільною системою, скільки як реакція на ситуацію в українському русі, як заперечення його домінантних ідейних і соціальних орієнтирів, котрі загрожували істотними деформаціями процесу українського націєтворення.

Примітки

1. Гелей С. Д. Політологія: Навч. посібник / С. Д. Гелей, С. М. Рутар. – 4-те вид., перероб. і доп. – Львів, 2001.
2. Голобуцький О. Микола Міхновський / О. Голобуцький // ОУН: минуле і майбуття. – К., 1993.
3. Грінченко М. Чернігівська Українська Громада : Спогади / М. Грінченко, А. Верзилів // Чернігів і Північне Лівобережжя : Огляди, розвідки, матеріали. – К., 1928.
4. Доленко В. А. Революція і моя участь у ній / В. А. Доленко // Пам'яті В. А. Доленка. – Мюнхен, 1975.
5. Дорошенко В. Українство в Росії: Новіші часи / В. Дорошенко. – Відень, 1917.
6. Записка по вопросу о цензуре книг на малорусском языке // Вісник Книжкової палати. – 1996. – № 3-4.
7. Іваницька С. Українська ліберально-демократична партійна еліта: «колективний портрет» (кінець XIX – початок XX століття) / С. Іваницька. – Запоріжжя, 2011.
8. Консерватизм: Антологія / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. – К., 1998.

9. *Липинський В.* Листи до Братів-Хліборобів / В. Липинський // Дві концепції української політичної думки. Вячеслав Липинський – Дмитро Донцов. – Б. м., 1990.
10. *Липинський В.* Мораль і політична дія / В. Липинський // Консерватизм : Антологія. – К., 1998.
11. *Липинський В.* Національна аристократія / В. Липинський // Консерватизм : Антологія. – К., 1998.
12. *Лисяк-Рудницький І.* Консерватизм / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – К., 1994. – Т. 2.
13. *Лисяк-Рудницький І.* Напрями української політичної думки / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – К., 1994. – Т. 2.
14. *Майданюк В.* Консерватизм як ідеологія : критерії та основні принципи / В. Майданюк // Вісник СевНТУ. – Серія : Політологія. – Севастополь, 2010. – Вип. 112.
15. *Мирный труд.* – Харьков, 1914.
16. *Наумов С. О.* Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.) / С. О. Наумов. – Х., 2006.
17. *Осташко Т. С.* Вячеслав Липинський : постать на тлі доби / Т. С. Осташко // Укр. іст. журн. – 2007. – № 2.
18. *Политические партии России: Конец XIX – первая треть XX в.: Энциклопедия.* – М., 1996.
19. *Приходько В.* Непевні елементи в українстві. – К., 1909.
20. *Решет О. П.* Українське XIX століття : сучасні проблеми дослідження // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2011. – Вип. 19.
21. *Рідний край.* – Полтава, 1906-1907.
22. *Сніп.* – Харків, 1912.
23. *Українська партія самостійників-соціалістів (У. Н. П.).* – Відень; К., 1920.
24. *Феденко П.* Український громадський рух у XX ст.: Курс лекцій. – Подєбради, 1934.
25. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.* – Ф. 4000.
26. *Центральний державний історичний архів України у м. Києві.* – Ф. 336.

27. Шелохаев В. В. Идеология и политическая организация российской либеральной буржуазии, 1907-1914 гг. / В. В. Шелохаев. – М., 1991.
28. Шемет С. Микола Міхновський / С. Шемет // Хліборобська Україна. – Відень, 1924-1925. – Кн. 5.
29. Южный край. – Харьков, 1918.

УДК 93:332.143

Джерела інформації та дезінформації населення промислово розвинутих регіонів України у 1917–1920 рр.

Попов В. Ж.

В статті розглядаються проблеми, пов'язані з розповсюдженням і використанням засобів масової комунікації в промислових районах України в період національно-демократичної революції 1917–1920 рр. Вивчається ставлення до інформації різних політичних сил і соціальних верств. Визначається місце інформації в системі базових потреб населення в кризових умовах. Для пересічних мешканців отримання інформації в період соціально-політичних потрясінь набувало характеру життєво необхідної потреби. Володіння інформацією допомагало пристосуватися до нових обставин, обирати лінію поведінки відповідно до вимог, що змінювалися.

Ключові слова: національно-демократична революція 1917–1920 рр., промислові регіони України, засоби масової інформації, інформаційний вакуум, достовірність і актуальність інформації.

Попов В.Ж. Источники информации и дезинформации населения промышленно развитых регионов Украины в 1917–1920 гг.

В статье рассматриваются проблемы, связанные с распространением и использованием средств массовой коммуникации в промышленных районах Украины в период